

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه

رساله علمی سطح ۳

الکوی پیامبر اکرم ﷺ

در ایجاد تغییرات اجتماعی در قرآن

استاد راهنما: حجت‌الاسلام والمسلمین محمدعلی رضایی حفظه الله

استاد مشاور: حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی رستم نژاد حفظه الله

محقق: سید محمدعلی اعتصامی

سال تحصیلی: ۱۳۹۴ ش

چکیده

در این پژوهش به الگوی پیامبر ﷺ در ایجاد تغییرات اجتماعی در قرآن بر اساس سیره ایشان به روش تفسیر موضوعی و تحلیل آیات پرداخته شده و در شش فصل سامان یافته که به نتایج ذیل رسیده است:

سیره پیامبر اکرم ﷺ در گذار از جامعه جاهلی به جامعه آرمانی اسلامی، قابل الگوبرداری در تمامی نهادهای تشکیل دهنده اجتماع به ویژه در قلمرو امور فرهنگ دینی، سیاسی، اقتصادی، آموزش و پرورش و خانواده است؛

در زمینه گسترده فرهنگ دینی برای ایجاد تغییر اجتماعی در بینش ها، نگرش ها و انگیزش های جاهلی که چیزی جز شرک و دنیاپرستی نبود، پیامبر ﷺ با تکیه بر فطرت انسانی و استدلال های عقلی و تعمیق باورها به ماوراء، جامعه ای بر اساس فرهنگ متعالی دینی ساختند و الگوی جدیدی ارائه کردند. در زمینه امور سیاسی که در عصر جاهلی، تعصب به قبیله و جنگ و خونریزی، جامعه متمرکز را غیر ممکن می نماید؛ الگوی راهگشای پیامبر اسلام ﷺ در ترسیم حکومت آرمانی در برخوردهای نرم و تدریجی با کافران، مشرکان و منافقان مشخص می شود و در مرحله دیگر در ایجاد حکومت بانیات اسلامی و تأسیس اصل مرفی امامت، جامعه پایدار و متمدن دینی را بنا نهادند.

اختلاف طبقاتی و مشروعیت کسب مال از هر طریق، از مشخصه های جامعه جاهلی است، در زمینه امور اقتصادی پیامبر گرامی اسلام ﷺ از الگوی کم کردن فاصله طبقاتی و رونق تولید و کار و عدالت در توزیع به بازتعریف مبانی مرفی نظام اقتصاد دینی و اخلاقی پرداختند. در قلمرو آموزش و پرورش که در عصر تاریکی تمدن از گذار مبارزه با جهل و بی سواد و معرفی جایگاه رفیع عالم و تشویق به علم و علم آموزی و تأسیس مراکز علمی در اماکن مقدس به علم جایگاه قدسی بخشید به گونه ای که آوازه علم و تمدن مسلمانان عالم گیر شد.

و در قلمرو نهاد خانواده برای گذار از نگاه ابزاری به زن و سست بنیانی خانواده، با تغییر احکام و جعل حقوق عادلانه برای زنان و تشویق به ازدواج ارزشی و اسلامی زمینه خانواده آرمانی و پرورش دهنده مؤمنین صالح را ترسیم کردند.

واژگان کلیدی: قرآن، پیامبر اسلام ﷺ، الگو، تغییرات اجتماعی

فهرست

پیشگفتار.....	ل
فصل اول: کلیات.....	ا
۱- ۱. طرح تحقیق.....	۲
۱- ۱- ۱. بیان مسئله و تعیین قلمرو آن.....	۲
۱- ۱- ۲. سؤالها.....	۲
۱- ۱- ۳. فرضیه تحقیق.....	۳
۱- ۱- ۴. اهداف و فواید تحقیق.....	۳
۱- ۱- ۵. ضرورت انتخاب و انجام تحقیق.....	۳
۱- ۱- ۶. پیشینه بحث.....	۳
۱- ۱- ۷. روش‌شناسی.....	۴
۱- ۲. مفهوم‌شناسی.....	۷
۱- ۲- ۱. الگو در لغت و اصطلاح.....	۷
۱- ۲- ۲. پیامبر.....	۸
۱- ۲- ۳. تغییرات اجتماعی.....	۹
۱- ۳. عناصر و ساختار جامعه عرب پیش از اسلام.....	۱۰
۱- ۴. دسته‌بندی نهادهای اجتماعی در امور مختلف در قرآن.....	۱۲

خلاصه و جمع‌بندی فصل ۱۳

فصل دوم: تغییرات اجتماعی در قلمرو امور فرهنگی در قرآن ۱۵

مقدمه ۱۶

أ) تعریف فرهنگ، و گستره فرهنگ اسلامی ۱۶

ب) تعریف نهاد دین و کارکرد دین در جامعه ۱۹

ج) وضعیت دینی، اخلاقی و فرهنگی دوران جاهلیت ۲۱

۲ - ۱. تغییرات در امور اعتقادی ۲۵

۲ - ۱ - ۱. شیوه پیامبر ﷺ در زمینه نهادینه سازی توحید در اجتماع ۲۶

روش اول) تحقیر و بی‌اعتبار کردن بت‌ها ۲۶

روش دوم) معرفی دین توحیدی حقیقت ابراهیمی ۲۷

پیام‌ها و راهبردها ۲۸

روش سوم: دعوت‌های مختلف به توحید ۲۹

أ) و ب) دعوت مخفیانه و آشکار ۳۰

ج) دعوت فردی ۳۱

د) دعوت‌های جمعی ۳۱

ه) دعوت آمرانه ۳۲

و) شیوه پرسش و پاسخ ۳۳

ز) مناظره ۳۴

ح) روشن‌گری ۳۴

ط) تذکر ۳۶

پیام‌ها و راهبردها ۳۶

۲ - ۱ - ۲. شیوه پیامبر در زمینه رسالت ۳۷

أ) وضعیت اعتقاد مردم به رسالت در جاهلیت ۳۸

ب) روش پیامبر در برخورد با منکران رسالت ۳۸

۲ - ۱ - ۳. شیوه پیامبر در زمینه معاد ۳۹

أ) وضعیت اعتقاد مردم به معاد در جاهلیت ۳۹

ب) الگوی پیامبر ﷺ در برابر منکران معاد ۴۱

پیام‌ها و راهبردها ۴۲

۴۴	۲-۲. امور اخلاقی و رفتاری
۴۵	۲-۲. ۱. الگوی پیامبر در تغییر اخلاقی و رفتاری
۴۷	پیامها و راهبردها
۴۸	خلاصه و جمع‌بندی فصل

فصل سوم: تغییرات اجتماعی در قلمرو امور سیاسی در قرآن.....۴۹

۵۰	مقدمه
۵۰	أ) تعریف نهاد سیاسی - حکومتی
۵۱	ب) وضعیت سیاسی - حکومتی جزیره‌العرب در دوران جاهلیت
۵۳	۳-۱. رابطه با کفار و مشرکین
۵۳	مقدمه: اصطلاح «مشرکین» در قرآن
۵۴	۳-۲-۱. الگوی واکنش‌های پیامبر به مشرکان
۵۵	۱. اعراض
۵۶	أ) گذشت بدون سرزنش
۵۷	ب) بی‌اعتنایی
۵۸	ج) ترك ارشاد
۶۰	د) ترك هم‌نشینی
۶۱	۲. تن ندادن به خواسته‌های تکذیب‌گران مشرک
۶۳	۳. افشای بهانه‌جو بودن مخالفان و بی‌اثر بودن معجزه‌ها در آنان
۶۵	۴. اعلان بی‌زاری (برانت)
۶۵	أ) بی‌زاری از مکتب فکری کافران
۶۶	ب) بی‌زاری از کردار مشرکان
۶۶	۵. لغو پیمان با پیمان‌شکنان مشرک
۶۷	۶. به انزوا کشاندن مشرکان
۶۷	أ) تحریم دوستی با آنان
۶۷	ب) تحریم ازدواج با آنان
۶۸	ج) نفی ولایت کافر بر مسلمان
۶۹	د) گسستن رابطه مشرکان با مسجدالحرام
۷۰	۷. اظهار خشم و خشونت

۷۲ ۸. ارباب
۷۳ پیام‌ها و راهبردها
۷۵ ۳- ۲. رابطه با منافقین
۷۵ مقدمه ۱: واژه «منافق»
۷۶ مقدمه ۲: اصطلاح «منافق»
۷۷ مقدمه ۳: شناسه‌های اهل نفاق
۸۰ ۳-۲-۱. الگوی واکنش‌های پیامبر به منافقان
۸۰ ۱. محزون نشدن از کفر منافقان
۸۰ ۲. بی‌اعتنایی به حرکت‌های نفاق‌آمیز
۸۱ ۳. خشونت
۸۳ ۴. افشاگری
۸۴ ۵. تهدید
۸۶ پیام‌ها و راهبردها
۸۷ ۳- ۳. تأسیس حکومت اسلامی
۹۲ ۳-۳-۱. الگوهای سیاسی حکومت پیامبر ﷺ
۹۴ پیام‌ها و راهبردها
۹۶ ۳- ۴. تأسیس اصل امامت
۹۷ ۳- ۴- ۱. پیامبر ﷺ و شئون سیاسی امام ﷺ
۱۰۲ پیام‌ها و راهبردها
۱۰۳ خلاصه و جمع‌بندی فصل
۱۰۵	فصل چهارم: تغییرات اجتماعی در قلمرو امور اقتصادی در قرآن
۱۰۶ مقدمه
۱۰۶ (أ) تعریف نهاد اقتصاد
۱۰۷ (ب) وضعیت اقتصادی جزیره‌العرب در دوران جاهلیت
۱۰۹ ۴- ۱. کم کردن فاصله طبقاتی بین فقیر و غنی

۴ - ۲. رونق تولید و کار..... ۱۱۳

۴ - ۳. توزیع ثروت و تعاون عمومی..... ۱۱۴

۴ - ۴. مبارزه با مفاسد اقتصادی و آسیب‌زدائی ربا، رشوه و اسراف..... ۱۱۷

پیام‌ها و راهبردهای فصل..... ۱۱۹

خلاصه و جمع‌بندی فصل..... ۱۲۰

فصل پنجم: تغییرات اجتماعی در قلمرو امور آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت) در قرآن ۱۲۲

مقدمه..... ۱۲۳

أ) تعریف نهاد آموزش و پرورش..... ۱۲۳

ب) وضعیت آموزش و پرورش در دوران جاهلیت..... ۱۲۵

۵ - ۱. مبارزه با جهل و بی‌سوادی..... ۱۲۷

۵ - ۲. تشویق به علم و علما..... ۱۲۹

۵ - ۳. تأسیس مراکز علمی همچون مسجد و..... ۱۳۰

پیام‌ها و راهبردهای فصل..... ۱۳۲

خلاصه و جمع‌بندی فصل..... ۱۳۳

فصل ششم: تغییرات اجتماعی در قلمرو نهاد خانواده در قرآن..... ۱۳۴

مقدمه..... ۱۳۵

أ) تعریف نهاد خانواده..... ۱۳۵

ب) وضعیت خانواده در دوران جاهلیت..... ۱۳۷

۶ - ۱. مبارزه با فرهنگ جاهلی حاکم بر نهاد خانواده..... ۱۴۰

۶ - ۲. تقویت نهاد خانواده..... ۱۴۳

۶ - ۳. ارتقاء جایگاه زن..... ۱۴۶

پیام‌ها و راهبردهای فصل..... ۱۴۸

۱۴۹..... خلاصه و جمع‌بندی فصل

۱۵۱..... جمع‌بندی نهایی (الگوها و راهبردها)

۱۵۴..... کتاب‌نامه

پیشگفتار

الحمد لله رب العالمين وصل الله على محمد وآله الطيبين الطاهرين:

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾^۱

هر آینه رسول خدا برای شما الگوی نیکویی است.

بی شک آنان که درباره عوامل موفقیت انسان می‌اندیشند، عامل مهم و مؤثر الگوپذیری را از نظر دور نمی‌دارند؛ زیرا این عامل در زندگی افراد به صورت اعجاب‌انگیز و معجزه‌آسایی مؤثر است و موجب نتیجه‌بخش شدن تلاش‌ها و زحمت‌های آنان می‌شود.

بدیهی است کسی که در زمینه‌ای به تحقیق می‌پردازد، وقتی زندگی یک محقق را مطالعه می‌کند و می‌بیند که وی در موضوعی، بارها به بررسی فرضیه‌ای پرداخته است تا توانسته به نتیجه‌ای برسد، بی شک، از سعی و تلاش او این نکته را درمی‌یابد که سخت‌کوشی هر فردی او را در کارهایش موفق می‌گرداند. به همین سبب خود نیز چنین شیوه‌ای را در پیش می‌گیرد. همچنین با مشاهده دانشمندی که در مدت تحصیل خود موانع و دشواری‌های بسیاری را پشت سر گذاشته است، سعی می‌کند از مشکلات و سختی‌ها نهراسد و با ادامه راهی که در پیش گرفته است به هدف خویش، دست یابد. همین‌طور وقتی می‌بیند شخصی با رفتار و اخلاق نیک خود در جامعه به محبوبیت رسیده است، به گونه‌ای که مردم در زمان حیاتش مانند پروانه گرد او گردیده‌اند و پس از مرگ وی نیز شیوه و روش زندگی‌اش را سرمشق خود قرار می‌دهند، به این نتیجه می‌رسد که در سایه معاشرت نیکو با مردم می‌توان در قلب‌های آنان جای گرفت.

در طول تاریخ همواره انسان‌ها در جست‌وجوی یافتن و گزینش افراد شایسته و موفق بوده‌اند تا از تجربه‌های آنان در جهت نیل به اهداف خود بهره‌گیرند. اندیشمندان و متفکران نیز همیشه دیگران را به این مسئله مهم تشویق کرده‌اند و تأکید بدان به طور محسوسی در آثارشان مشهود است؛ گویی که جزو طبیعت آدمی باشد؛ بنابراین، با مطالعه و الگو قرار دادن سرگذشت افراد شاخص می‌توانیم در ابعاد مختلف به کمال

مطلوب خود برسیم.

با این همه، معمولاً موفقیت افراد برجسته، منحصر به یک یا چند بُعد بوده و پیروی از آن‌ها مستلزم محدودیت و منحصر شدن در یک یا چند بُعد است و این ضعف بزرگی تلقی می‌شود. خدایی که انسان را آفریده است، در او استعداد رشد و کمال را به ودیعت نهاده تا بتواند در همه زمینه‌های فردی و اجتماعی به رشد و بالندگی برسد. برای اینکه دچار چنین مشکلی نشویم چه باید کرد و از چه کسی باید الگو گرفت؟

در اینجا است که درمی‌یابیم باید از انسان‌های از خود رسته و به خدا پیوسته که همان پیامبران بزرگوار الهی هستند، پیروی و سیره آنان را مطالعه کنیم. پیامبران الهی به جهت ارتباط و اتصالشان با کمال مطلق از هر قید و بندی رها شده‌اند و جنبه‌های گوناگونی دارند. کتاب آسمانی، قرآن هم به این موضوع توجه خاصی دارد و به همین منظور به معرفی حضرت ابراهیم علیه السلام و حضرت محمد صلی الله علیه و آله، دو تن از پیامبران اولوالعزم پرداخته است. ویژگی‌هایی که در این دو رسول بزرگوار الهی بوده، موجب شده است تا قرآن با صراحت کامل آنان را الگو و نمونه عینی معرفی و دیگران را به پیروی از آنان سفارش کند.

شناخت پیامبر بزرگ اسلام صلی الله علیه و آله از آن جهت که «آنچه همه خوبان داشتند او به تنهایی دارا بود» و نیز از آن جهت که آخرین فرستاده الهی برای هدایت و ارشاد مردم است، اهمیت ویژه‌ای دارد. افزون بر این، حوادث دوره زندگی رسول اکرم صلی الله علیه و آله بیش از پیامبران دیگر در کتاب الهی ضبط شده است، از این رو، بایسته است همگان اعم از شیعه و عامی با دریافت اخبار و احوال صحیح پیامبر اسلام از مجرای قرآن، آن حضرت را الگوی خود قرار دهند؛ زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله در جنبه‌ها و ابعاد گوناگون، گوی سبقت را از دیگران ربوده و توانسته است در کوتاه‌ترین زمان، بیشترین موفقیت را به دست آورد.

در این پژوهش ما بر آنیم تا با بیان سیره قرآنی آن بزرگوار، به روشنی ابعاد گسترده شخصیت ممتاز و منحصر به فرد رسول خدا صلی الله علیه و آله در هدایت جامعه جاهلی به جامعه مرفی و توحیدی را دریابند.